

Din-Kültür Etkileşimi: Kürt Atasözlerinde Fıkîhî Unsurlar

Dr. Öğr. Üyesi Mahsum ASLAN

Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi- İslam Hukuku Ana Bilim Dalı/ Türkiye

Özet

Ataların sözleri, sözlerin atasıdır. Bir dilin atasözleri o dilin süsü ve hazinesidir. Aynı zamanda atasözleri, halk kültürünün ve sözlü edebiyat geleneğinin önemli ve renkli bir parçasıdır. Gerek konuşma dilinde gerekse yazı dilinde mensur ve manzum olarak kullanılan hikmet dolu, eğitici ve öğretici özlü sözler olan atasözler; akıl ve tecrübelerle elde edilen ya da hikmet sahibi insanların kullandıkları ifadeler arasından seçilen sözlerden oluşmaktadır. Zira söylenilen her bir atasözü ya bir nasihat ya bir ders veyahut bir ibret niteliğindedir. Ayrıca her birinin muhakkak bir hikâyesi vardır. Birçok dilde ortak atasözleri olmasına rağmen her bir milletin kendisine has olanı da mevcuttur. Mensup oldukları din veya yaşadıkları coğrafya kendilerine has olan bu sözlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Hicrî 17. yılda topluluk halinde İslam diniyle karşılaşan Kürtlerin atasözlerinde dinî ve ahlakî motiflerin varlığı söz konusudur. Kürtler, İslam'a girdiklerinde karşılarında yeni bir kültür belirmiş ve İslam dini ile beraber hayatın her alanıyla ilgili özellikle aile kimliği açısından İslâm hukukunun izlerini görmek mümkün olmuştur. Kürtler, İslâmî kültürün yaygınlaşması ile kendi atasözlerinde, kısa ifadelerle uzun bir açıklamayı gerektiren fıkîh normlarını özlü bir şekilde ifade etmeye başlamışlardır. Zira Kürtçe atasözlerine baktığımızda bir kısmı Kur'ân-ı Kerim ve Hadis-i şeriflerin nuruyla ifade edildiği bir kısmı da âlimlerin ilim ve irfanıyla söylendikleri ve içinde başta fıkîh olmak üzere kelim, hadis ve tasavvuf motiflerinin bulunduğu görülmektedir.

Doğumundan vefatına kadar insan hayatının tamamını ele alan fıkîh ilmi ibadât (taharet, namaz, oruç, zekât, hac ve kurbân), muamelât (mali hukuk, aile hukuku ve miras hukuku) ve ukûbât (ceza hukuku) gibi konulardan oluşmaktadır. Klasik fıkîh sistematiğinde bu sıralama takip edilmiştir. İnsanın yaratılış gayesi ibadet olduğu için ibâdât başa alınmış, sonra bireyi ve toplumu ilgilendiren muâmelat ve sonra da ukûbât konuları ele alınmıştır. Kürtçe atasözlerinde bütün bu başlıkların tesirini görmek mümkündür. Örneğin "Li ser dawa wî nimêj tê kirin./Eteği üzerinde namaz kılınır." sözü ibadetle; "jinek bi du mêrân nêbe./Bir kadın iki kocanın nikâhı altında olamaz." sözü aile hukukuyla; "Tiliya şerîet jêke nêêşe./Şeriatın kestiği parmak acımaz." sözü de ceza hukukuyla ilişkili atasözlerinden oluşmaktadır.

Bu çalışmada, Kürt kültürünün bir parçası olan atasözlerin oluşumunda İslâm hukukuna ilişkin normların rolü ortaya konulmuştur. Ayrıca atasözlerinden yola çıkarak İslam hukuku norm ve motiflerinin hayata ilişkin kültürel değerlere etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Atasözleri dikkatli bir incelemeye tabi tutarak, İslam hukukunun, başta ibadet sahası olmak üzere aile hukuku, mali hukuk ve ceza hukuku alanında Kürt kültürüne doğrudan yansıyan fıkîhî unsurlar üzerinde durulmuştur. Kürtlerin İslâm'a girişiyle İslâm hukuk malumatıyla bir sentez oluşturan ve böylece hayata yansıyan atasözleri tespit edilerek ilmî açıdan değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Fıkîh, ibâdet, muâmelât, ukûbât, kültür, atasözü.*

Giriş:

Arapça'da mesel, Farsça'da pend Türkçede atasözü ve Kürtçede de Gotinên Pêşîyan olarak ifade edilen atasözleri, bize intikal eden, söyleyeni belli olmayan, topluma mal olmuş, kısa ve özlü sözlerdir. Bir milletin sözlü kültürünü oluşturur. Nesilden nesle aktarılır. Bu sözlü kültür sayesinde halk kendi varlığını, inancını, adet ve geleneğini, dününü, bugününü ve geleceğini korur. Ayrıca bir toplumun yaşayan tarihi konumundadır. Toplumun maddi ve manevi kimliğini yansıtır.

Aslında atasözleri bir dilin en zengin kalıplaşmış sözleridir. Şüphesiz bu atasözlerin ne zaman çıktığını tespit etmek mümkün değildir. Çıkış tarihiyle ilgili yazıya geçmiş ilk atasözü örneklerine Mezopotamya'da bulunan tabletlerde rastlandığını ve bu rastlantıda bulunan atasözleri tarihin eski atasözleri olarak değer taşıdığını ifade etmiştir. (Oy, 1991, 4/44). Atasözlerin bir kısmı zamanla değişikliklere de uğramış olabilir. Ancak atasözlerinin bazılarını incelendiğinde ne zamana ait olduğu ortaya çıkışını tespit etmek en azından mümkün olmaktadır. Mesela, *"Krasê mishefê li xuke, kes jê bawer nake/Kuranın kılıfını bile giyse, kimse inanmaz"*, *"Ji nava quranê xeber dide/Kuran'ın ortasından konuşur"* (Aslan, Gotinên Pêşîyan, 2/311). Xeberdana pir di quranê da xweşe. Dirêjkirin di quranê de bîşe (Aslan, Gotinên Pêşîyan, 1/193, 237). Nan nanî genim û dîn dînî mihemed/Ekmekler içerisinde en güzel ve değerli ekmek buğday ekmeği, dinler arasında en doğru ve hak olanı Hz. Muhammed'in dinidir." (Ali, Cıwankarî, 96) gibi sözler her halde İslam zihniyeti devrinde denildiği aşikârdır. Hatta Kürtçe atasözleri için şöyle denilmiştir:

"Ya bi nura Kuranê hatine dîtin,

Ya bi rohnîya hedîsê hatine gotin.

Ya gotinê mezina hatine bijartin,

Y bi tercûba aaqila hatine neqandin". (Aslan, Gotinên Pêşîyan, 2/221).

Bu çerçevede Kürtçe atasözlerine baktığımızda bazı karakteristik özelliklere sahip olduğunu görmekteyiz. Bu özelliklerden biri, şahsiyetlerin, gelenek ve âdetlerin, fetihlerden sonra İslamî unsurların etkisinde kalması ve bu tesirlerin birçok atasözlerinde yer almasıdır. Atasözleri geniş kapsamlı konulara sahiptir. Her konuda çalışılabilir, hem kültür hem de din açısından incelenebilir.

Yeryüzünde yaşayan fertler ve toplumlar kültürlerini oluştururken mensubu bulundukları dinin itikadi, ameli ve ahlaki kurallarından etkilenmeleri bir gerçektir. Pek eskiden Mezopotamya'da birçok peygamber, hekim ve hâkimler gelip geçmiştir. Elimizdeki atasözlerinin bir kısmı onların sözlerinin ışığıdır. Ayrıca geniş halk kitlelerinin yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuştur. Her birinin hikâyesi vardır. Örneğin şu atasözü ele alabiliriz: **"Gotine "Rebbilalemin", Qey ne gotine "Rebbilmislimin"**: Şüphesiz Allah herkesin rabbidir. Yarattıkları arasında herhangi bir ayırım yapmamaktadır. Bu söz şu misal üzere söylenmiştir: Bir zamanlar bir Mîr, gayrimüslimlere eziyet ve haksızlık eder ağır vergiler yüklerdi. Hayatlarını zorlaştırdı. Birçok yasak koydu. Onlar da herhangi bir şikayet mercilerini bulamadılar. Mîr'in kardeşine gittiler. Kardeşi âlim ve faziletli biriydi. Mîr'e karşı halkın yanında yer aldığına Mir ile araları yoktu ama sonuçta onun nasihatlerini de dinliyordu. Mîr'in kardeşi devamlı haksızlığa karşı çıkıyordu vicdan ve adalet sahibiydi. Halk onun adını zikretmiyordu. Ona "Diwane" diyorlardı. Diwane onlara şöyle dedi: Madem siz Mîr'i bana şikâyet ediyorsunuz. Bu sorunu çözmem için hepiniz Cuma

günü hutbeden sonra namaz vakti ulu caminin kapısının önüne geliniz. Hepsi bir ağızdan tamam dediler. Cuma günü hutbeden sonra namaz vakti ulu caminin kapısının önüne geldiler. Mir camide namazı kıldırıldı. Diwane de arkasında namazını kıldı. Mir namaza başladı. Besmeleden sonra “ Elhamdu lillahi rebbilalemin” dedi. Diwane yüksek sesle “Esteğfirullahil ezim, Elhamdulillahi rebbilmüslimin” dedi. Mir tekrardan“ Elhamdu lillahi rebbilalemin” dedi. Diwane tekrara yüksek sesle “Esteğfirullahil ezim, Elhamdulillahi rebbilmüslimin” dedi. Mir kızdı, Diwane’ye dönüp “sen niye bırakmıyorsun biz namazımızı kılalım”. Herkesin kulağı onlardaydı. Diwane “sen imamlık yapıyorsun ma yanlış okuyorsun” dedi. Mir kızdı “nasıl yanlış olsun. “Rebbulalemin” değil mi? dedi. Diwane “madem rebbulalemin ise sen niye dininden olmayanlara haksızlık ediyorsun ağır vergiler yüklüyorsun” dedi. Bunun üzerine Mir uyandı, kendisini toparladı ve yanlışından döndü. (Oncu, Gotinên Pêşiyân, 2/452).

Din her toplumda var olan bir fenomendir. İster ilkel toplumlarda olsun, ister günümüz toplumlarda olsun dinin var olduğu bir gerçektir. İnsanlığın ne kadar eski tarihine, tarihten önceki dönemlerine bile inilse, din olgusunun olduğu görülür. (Freyer, Din Sosyolojisi, 53-54). Toplumlar din ve kültür iç içedir. Dinin bütün kurum ve kuruluşlar üzerinde büyük etkisi vardır. İç içe olmakla birlikte bazen dinin hâkimiyeti bazen de kültürün hâkimiyeti söz konusudur. Geleneksel toplumlarda din daha hâkim olup sosyo kültürel faaliyet alanlarının tümüne etki eder. Dolayısıyla böyle bir toplumda bireyler arasında dini bakımdan tam bir inanç, ibadet birlik ve beraberliği vardır. Toplumun her tabakası ve kesimindeki bireylerin dini emirlere, yasaklara ve ibadetlere riayeti tam olur.

Din mi kültürün esasını oluşturur yoksa kültür mü dinin esasını oluşturur sorusuna cevap vermek zor olsa da gerekirse, kültüre cevherini veren din olduğu muhtemeldir. Zira din ilk insan ile başladığından kültürden de medeniyetten de eski olduğundan tarihî tecrübeyle din çoğu kez kültürün bir üst unsuru olmuş, onu şekillendiren, tekaddüm eden, onu yönlendiren ve harekete geçiren bir dinamik olduğunu göstermektedir. Kültür ise çoğu kez bir dine, bir inanca bağlı olarak gelişir. Birçok Roma, Bizans, Emeviler, Abbasiler, Osmanlı gibi büyük kültür ve medeniyetlerin hepsinin menşesinde mutlaka bir inanç vardır. Bu çerçevede T.S. Eliot şöyle der: “Kültür aslında herhangi bir toplumun dininin vücut bulmuş bir şeklidir”. (Kaplan, Kültür ve Dil, 15).

Kürtler, İslâmiyet’le karşılaşmazdan evvel de kendine özgü kültürel değerleri vardı. Müslüman olmaya başladıktan sonra tabii olarak; evlilikten sofrâ âdabına ondan komşuluk ilişkilerine ve çocuklarına ad vermeye kadar hemen her alanda İslâmî kültürle de karşılaştılar ve bu kültürü hayatlarına mâl ettiler. Zaten bir dine intisap etmek onu bütün değerleriyle benimsemek olduğundan İslâm’a girenlerin İslam kültürünü benimsemesi çok tabii bir durumdur. Bu kültürü almaya gönüllü oldukları için de kültür aktarımı çok hızlı gerçekleşmiştir.

Kürt kültürü uzun zaman İslam dininin etkisi altında kaldığı için, İslam dininden etkilenmiştir. İster folklorda, ister edebiyatta, şiirlerde, atasözlerinde İslam dininin etkisi olmuştur. Bunun sonucunda da geleneksel dönemde ortaya çıkan atasözlerine dinin etkisi kaçınılmazdır. Bu bağlamda Kürtçe’de kullanılan; “nimêj”, “azan”, “telqîn”, “hec”, “roj” “zikat” “telaq” kelimelerini zikredip bunların yerinin başka kelimelerle doldurulamayacağını ortaya koyuyor ve bunu fıkıh ilmi başta olmak üzere İslâmî

ilimlerle Kürtçenin kaynaşması olarak görülmektedir. Fıkıhla ilgili lafızların Kürtçede tasarruf edilmesiyle, konuşma diline geçirilmesiyle Kürtler'in İslam'a bağlılıkları ve samimiyetlerinin pekiştirildiği anlamına gelmektedir.

Din ile atasözü ilişkisini iki bakış açısından incelemek mümkündür; Birincisi, Kuran ve Hadis ile uyumlu olan atasözleridir. Kuranla uyumlu olan atasözlerine şunlar örnek verilebilir:

"Selam selama xwuda ye/Selam Allah'ın selamıdır (Aslan, Gotinên Pêşîyan, 1/340).

"Bir de, merhameti pek bol olan bir Rabden onlara hitâben "Selâm!" sözü vardır". (Yasin, 58)

Xwedê yê li gel bênfireha – sebir kêşa/Allah sabredenlerle beraberdir" (Sigêrî, Îsmâîl, 2011, 23).

"Ey iman edenler! Sabır ve namazla yardım dileyin. Şüphesiz Allah sabredenlerin yanındadır". (Bakara 153).

Piştî her nexwûşîyekê xwûşîyeke/Her zorluktan sonra kolaylık vardır" (Sigêrî, Îsmâîl 2011, 596).

"Evet, doğrusu her güçlüğün yanında bir kolaylık var". (İnşirâh, 6).

Hadisle uyumlu atasözlere şunlar örnek verilebilir:

Bêhna dayîka tê ji xaltîka/Annein kokusu teyzeden gelir".

Hz. Ali'den (r.a.) rivayet edilen hadiste Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *"Annelerin kokusu teyzelerden gelir"* (Ebû Davûd, Sunen, 2009).

Carek te bixapîne ar bi mala wî keve; bu dicar, ar bi mala te keve/ Bir kere seni kandırsa evi yansın, ikinci kere olursa senin yansın" (Aslan, 75)

Ebû Hüreyre"den (ra) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Mümin, aynı delikten iki defa sokulmaz."* (Buhârî, Edeb, 83)

- Mirov ser sê tiştê tê kuştin: Li ser namusa xwe, axa xwe, malê xwe/Kişi üç şey için öldürülür: İrzini korumak, yurdunu korumak ve malını korumak" (Hecî Cefer, 1986: 96).

Said b. Zeyd'den rivayet edilen hadisi şerifte Hz. Peygamber şöyle buyurur: *"Kim malı(nı) korurken öldürülürse şehittir, kim dini uğruna öldürülürse şehittir, kim canı uğruna öldürülürse şehittir, kim ailesi uğruna öldürülürse o da şehittir."* (Tirmizî, Diyât, 21).

Kürtler İslam dinine bağlıdır ve saygılıdır fakat din istismarı hakkında da en keskin yargılar atasözlerimizde yaşar. Atasözlerimiz, Kürtlerin bağnazlık (taassup) şeklinde dine bağlanmadığını, bu alanda da dikkat ettiklerini gösterir. Boş bidat ve hurafeler çok az yer tutar. İslam dini, en gerçekçi çizgilerle ele alınmıştır. Dinde korku yerine sevgi ve saygıya yer verilmiştir. Din, dünya ve ahiret arasındaki dengelemeye dikkat edilerek sunulmuştur". Bütün bunlara rağmen dinle uyumsuz olan bazı atasözleri de mevcuttur. Örneğin *"Bi gotina mele bike, bi emele wî neke/Hocanın dediğini yap (söylediğini dinle), yaptığını yapma"* (Tigris, 2001, 30) *Çavê qîzê li Yasînê ye, çavê mele li doxînê ye.* (Tigris, 2001, 46) atasözleri de molla tipini kötülemek için söylenmiştir.

İslam dini evrensel bir din olması hasebiyle birçok kavim İslam dinini benimsemişlerdir. Kürtler İslam dinini kabul ettikten sonra bu dinin ahkâmını yaşamaya ve yaşatmaya son derece dikkat etmişlerdir. Bunun örneklerini birçok eserde görmek mümkündür. Kürtçe atasözleri İslam dininden etkilendiği apaçıktır. İslam dinine

girmeleriyle meydana gelen bu etki bir kültürün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu etki hayatla olduğu gibi dilde de kendisini göstermiştir.

“Din-Kültür Etkileşimi: Kürt Atasözlerinde Fıkıhî Unsurlar” başlığı altında yazdığımız bu çalışmamızda atasözlerinde işlenen fıkıh unsurlarını değerlendirmeye tabi tuttuk. Çalışmamızın kapsamı İslam hukuku unsurlarını taşıyan atasözlerden oluşturmaktadır. Şüphesiz bu kısa çalışmayla bütün atasözlerini derin bir şekilde ele almamız mümkün değil ancak bu çerçevede yapılacak çalışmalara katkı sunması düşüncesindeyiz. Halk dilinde kullanılan sözlerin hangileri atasözü, hangileri deyim oldukları noktasında kesin sınırlar çizmek mümkün değildir. Her birisinin tanımları yapılmakla birlikte uygulamada birbirinden ayırmak zordur. Mümkün mertebe atasözlerini ele aldık. Elimizden geldiği kadar deyimleri almadık. Kaynaklara başvurduğumuzda Kürtçe atasözleriyle ilgili yazılmış eserlerden istifade ettik. Bu çalışmayı hazırlarken ençok Vezir ASLAN hocanın henüz basılmamış “Gotinên Pêşîyan û Peyvê Mezinan” adlı eserinden istifade ettik.

Her bir atasözü birçok anlam barındırır. Hikmetli ve özlü bir şekilde anlatır. Her birinin aslında bir hikâyesi vardır. Atasözleriyle ilgili atasözü vardır. Örneğin *Gotinîna pêşîya wek neqşê kevirane/Atasözler taşta işlenen nakış gibidir*, (Aslan, Gotinên Pêşîyan, 1/3). *Gotinên mezinan zêrên veşartî ne/Atasözleri saklı hazinelerdi* (Oncu, Gotinên Pêşîyan, 1/537). *“Tîştêk nemaye, pêşîyan ne gotine/Ataların söylemediği bir söz kalmamıştır”* sözleri bunun göstergesidir. Atasözlerinin her biri toplumda bir kanun dikkat edilmesi gereken bir hukuk görevini görmektedir. Hatta öyle ki *“Her tîşt bi usul/Her şey usule göre olmalıdır”* (Oncu, Gotinên Pêşîyan, 2/1121) sözü sadece pratikte değil teoride de etkili olduğu izlenimini vermektedir. Atasözü halkın manevi serveti olarak kabul edilir, “halk zekâsının mahsulüdür” ve Şinasî’nin dediği gibi, “atasözleri, halkın felsefesidir; lisanından çıktığı bir milletin fikirlerinin mahiyetine işaret eder”. (Vefik Paşa, 2007, 19). Bütün bu açıklamalara bakıldığı zaman atasözü edebiyatta, folklorda bir “kutsal” ruha sahip bir olgu olarak kabul edilir diye söylemek mümkündür.

Kürtçe de bazı atasözleri manzum bazıları ise nesirledir. Bazıları gerçek anlamda ve doğrudan fıkıh unsurları kullanılmakta bazıları ise mecazi ve dolaylı yoldan kullanılmaktadır. Sadece fıkıh alanında değil kelimeler, hadis, tasavvuf ve tefsir gibi temel İslam ilimlerini teşkil eden bölümlerde de kendisini göstermektedir. Araştırdığımızda Kürtçe atasözlerinin büyük bir kısmı ayet, hadis ve âlimlerin hikmetli sözlerinden ışığını aldığını görmekteyiz. kelimeleri geçmektedir. Pek çok atasözümüzde Allah, Peygamber, Azrail, cami, mescit, imam, hoca, hacı, cemaat, ahiret, ibadet, dua, fetva, cennet, cehennem gibi din ile ilgili kelimelerle örtülmüş atasözlerimiz de günlük hayatta sık sık kullandıklarımız arasındadır.” Özellikle fıkıh kelimesinden türemiş olan feqe kavramını görmekteyiz. Örneğin **Rewşa feqîyan xwendine. Fıkıhî da içine alan şeriat kavramı da kullanılmaktadır. Örneğin Şeriet ne ne, ço de ne. Ya da Şeriet ne in, çov deh in.** Anlamı şu: Kanunu uygulayan bir gücün olması gerekir. Olmazsa kanunun uygulanması zorlaşır.

Fıkıh unsurlarını barındırma atasözlerini bilmek fıkıhî ilmî ilmîyle ilgilen âlim, müftüler ve talebeler için önem arz etmektedir. Nitekim vaaz, Hutbe, vaaz ve irşat faaliyetlerinde halkın anladığı dili kullanmak önemlidir. Ayetler izah edilirken halkın hafızasındaki atasözlerinden daha fazla yararlanılabilir. Fıkıhî bir meseleyi anlatırken dinleyicinin daha rahat anlamasını sağlamayı kolaylaştırır.

Kürtçe Atasözlerinde Şâfiî Mezhebinin İzleri

Kürtlerin çoğunun Şâfiî mezhebine mensup olmaları atasözlerine de yansımış. Kimi atasözlerinde bu kendisini bariz bir şekilde göstermektedir. Örneğin "Bi pênc qurîşan kûçik dişo, bi deh qurîşan destê xwe helal dike/Beş kuruş ile köpeği yıkar, on kuruş ile de ellerini temizler" sözü köpeğin temas ettiği yeri temizlemek için ifade edilen sözdür. Malum olduğu üzere diğer mezheplerden farklı olarak Şâfiî mezhebinde köpeğin temas ettiği bir eşyayı yedi defa yıkamak gerekmektedir. Bunlardan bir tanesi de temiz bir toprakla olması gerekir. Şâfiî mezhebine mensup Kürtler arasında İbn Hacer el-Heytemî'nin özel bir yeri vardır. Görüşleri çok mutemet kabul edilmektedir. Bunun birçok nedeni vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: (Aslan, 2022, 169).

1. İhtiyat ve takvayı esas alması ve ruhsatlardan kaçınması
2. Bazı Kürt talebelerine ders vermesi
3. Nakşibendî tarikatına mensup olması

Kürtlerin İbn Hacer el-Heytemî'ye olan bağlılıkları şu atasözünde kendisini göstermiştir: **"Tu bivê İbn Hacer tû bivê İbnu'l-Hancer/ İster İbn Hacer'e göre meselemizi halledelim ister kavga ve kaba kuvvet ile"** (Aslan, 2/72) Yani şunu demek isteniliyor: İster şeriata göre meselemizi halledelim ister kavga ve savaş ile. Sen bilirsin.

İbâdât

İbadet, Arapça kökenli bir kelime olup, sözlükte, "itaat etmek, boyun eğmek, tevazu göstermek, saygı sunmak, kulluk etmek" anlamlarına gelir. Sözlük manasından kelimenin yapısında bulunan "kulluk, itaat, hizmet ve yasak" gibi manalar çıkmışır. Esasen kişinin Allah' ın rızasını kazanabilmek için ortaya koyduğu her türlü güzel tutum ve davranış kulluk kapsamaktadır. (Acar, 2019, 21).

İslam Hukuku'na ait klasik eserlerde kendine mahsus orijinal üçlü tasnif içinde " ibadat, muamelat ve ukubât" bölümleriü teşkil eder. Klasik üçlü ayırımında, ibadetle ilgili konular "ibadat" bölümünde işlenmektedir. Taharet, namaz, oruç, hac, zekat, kurban ve yemin gibi başlıklar altında, ibadete dair genel ve özel hükümler bu bölümlerde izah edilmiştir. Klasik fıkıh âlimlerimiz furû-i fıkıhla ilgili eserleri yazarken ilk olarak temizlikle başlamaları ve çoğu kez miras hukukuyla bitirmeleri fıkıh ilminin doğumdan ölüme kadar insanın bütün hayatıyla ilgilendiğini göstermektedir. Bu sıralama mezheplere veya müelliflerin şahsî tercihlerine göre kısmî bir değişiklik gösterebilir. İslam hukukunun ibadet kısmı İslam hukukunu diğer beşeri hukuklardan ayıran kısımdır. Zira ibadet kişiyle Allah arasında olan amellerden oluşur. İbadetler, dinin özünü teşkil eden iman esaslarından sonra dinde ikinci önemli halkayı oluşturur. İbadetler dinin amelî hükümlerinin en başında yer aldığından Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde dini anlama faaliyeti şeklinde algılanan ve II. (VIII.) yüzyıldan itibaren dinin amelî hükümlerine hasredilmeye başlanan fıkıh ilminin ana konularından birini teşkil etmiştir. (Koca, İstanbul, 1999 19/240-247)

Bir Müslümanın günlük yaşayışında ibadetler hayati öneme sahiptir. İbadet kulu Allah'a yaklaştıran ve ulaştıran yolun adıdır. İbadetsiz bir Müslümanlık düşünülemez. Bundan dolayı ibadet, inananların hayat felsefesini şekillendiren hayati bir unsurdur. Dinin amelî yönüne dahil olan ibadet hayatı, her şeyden önce sağlıklı ve ideal bir dini hayat için zaruridir. İbadet, inanç esaslarından sonra dinin en önemli halkasını oluşturur. İbadet Allah'a saygı ve ta'zim göstermektir. İbadet, kulu Allah'a yaklaştıran ve onunla buluşturan yolun adıdır. (Acar, 2019, 22, 23, 24) İbadet, Cenab-ı Allah'a karşı gösterilen

saygı ve hürmetin en yüksek derecesini ifade eder. İslam'a göre, insanın yaratılış gayesi Allah'a ibadet etmektir. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: "*Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım*" (Bakara, 2/138). İbadetin bu önemi Kürtçe atasözlerine de doğrudan yansımıştır. "*Deynê Xwedê li xwe nehêlin/Allah'ın borcunu mutlaka ödeyin*" (Oncu, 2/775). sözünü göstermektedir. Zira bu sözde müminin ibadetini yerine getirmesi gerektiği ve kendisine farz kılınan şeyleri yapması icab ettiğini belirtir. Nitekim inanan insan Allah'ı sever, verdiği nimetlere karşı kulluk ve şükür borcunu ödemek için Allah'ın emrettiği ibadetleri yerine getirir.

Taharet

İslâm dininde temizliğe büyük önem verilmiş, Kur'ân-ı Kerîm'de tuhr kökünden türeyen birçok kelime bu bağlamda kullanılmıştır. Hadislerde "temizlik, temiz olma hali, abdest ve gusûl" gibi mânalarda geçer. Hadis ve fıkıh kitaplarının başında "Kitâbü't-ṭahâre", "Bâbü't-ṭahâre" bölümleri bulunur. (Öğüt, İstanbul, 39/382-385). Kur'an-ı Kerim'de ilk nazil olan ayetlerden birinde, "*Elbiseni temiz tut, günahlardan uzak dur!*" (el-Müddessir 74/4-5) denilmesi, İslam'ın maddi ve manevi temizliğe verdiği önemi göstermektedir. Kur'an-ı Kerim'e göre, *Allah tövbe edenleri ve temizlenenleri sever* (el-Bakara 2/222; et-Tevbe 9/1 08). *Allah, Hz. İbrahim ve İsmail'e kendi evini (Kabe) temiz tutmalarını emretmiştir* (el-Bakara 211 25; el-Hac 22/26). Hz. Peygamberin "*Temizlik imanın yarısıdır*" (Müslim, "Taharet", 1; Dârimî "Vudû", 2) ve "*Namazın anahtarı temizliktir*" (Ebû Davûd, "Salat", 73; Tirmizî, "Taharet", 3) sözleri onun temizliğe verdiği önemin açık ifadeleridir.

İslam bilginleri Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in temizlikle ilgili emir ve tavsiyelerinden hareketle, onu maddi temizlik, hükmi temizlik ve manevi temizlik olmak üzere üç kategoride incelemişlerdir. Beden, elbise ve çevre temizliği maddi temizlik (necasetten taharet); abdest ve gusûl hükmi temizlik (hadesten taharet); gıybet, yalan, haset ve kibir gibi kött huylardan uzaklaşıp arınmak ise manevi temizlik olarak kabul edilmiştir. (Koca, 39)

Kürtçe atasözlerinde de namaz ve başka ibadetler için gerekli olan temizlik ifadelerden görmekteyiz. Bir Müslümanın namazı sahih olabilmesi için o insanın vücudunda, elbisesinde veya namaz kılacağı yerde necasetin olmaması gerekir. Necaset bulunduğu takdirde namazı sahih olmaz. Şu atasözü bu konuya dikkat çekmektedir:

"*Li ser dava wî nimêj tê kirin/(Eteği o kadar temiz ki) Eteğinde namaz kılınır*". (Aslan, 1/443).

Müslümanın sürekli abdestli bulunması sünnettir. Zira İbn Ömer radiyallahu anhümâ anlatıyor: "Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki: "*Kim abdestli olduğu hâlde abdest tazelerse, Allah bu sebeple kendisine on (misli) sevab yazar.*" (Tirmizi, Taharet 44).

"*Pir bi desmêj e, sal dirêj e/Yıl boyunca devamlı abdestlidir*": Bu atasözü iş konusunda tedbirini alan ve hazırlıklı olan kişiler için kullanılır.

Hanefiler'e göre köpeğin bedeni necis olmayıp salya ve dışkı pistir. Malikiler'e göre köpek mutlak olarak temizdir. Şafii ve Hanbeliler'e göre köpek her şey ile necistir; köpeğin kirlettiği şey biri toprakla olmak üzere yedi defa yıkanır. (Acar, 2019, 125). Şâfiî mezhebine göre canlı varlıklardan köpek, domuz ve bunların başka hayvanlarla birleşmesinden doğan yavrular necistir. Bunun delili Müslim'de geçen şu hadistir: "O Birinizin kabını köpek yaladığında kabın temizlenmesi, birincisi toprakla olmak üzere

aynı zamanda “belirsiz çokluğun bir ifadesi” olarak görülür ve “basit yuvarlak bir sayıya çevrilebilir.” Özellikle üçlü kümeler “gizemli sayılar”dan çok “yuvarlak sayılar” olarak işlev görür.

Mitolojik dönemlerde üçlü Tanrı şeklinde kendini gösteren üçleme ve üç sayısı etrafında oluşan değişik sembolik anlamlar, Anadolu’da gelenek ve göreneklerde, inançlarda ve edebî ürünlerde farklı şekillere bürünerek kendini göstermiştir. Anadolu’da çok eski dönemlerden bu yana üç sayısına kutsal ya da uğurlu kabul edilen birtakım anlamlar yüklenmiş gerek dinî gerekse günlük yaşamda gerçekleştirilen birtakım pratiklerde üçün söz konusu manevî anlamlarından ve tamamlayıcı özelliğinden yararlanma yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda üç, eylemin gerçekleşmesi için tamamlaması gereken ideal bir sayı olarak karşımıza çıkar. Anadolu’nun pek çok köşesindeki yatır ve ziyâretler çevresinde üç kez dönmek, üç defa okuyup üfleme, muhtelif olumsuzlukları def etmek için tahtaya üç kez vurmak, isteklerin yerine gelmesi için Fâtîha’yla beraber üç İhlâs okumak, hastalıklardan korunmak için ocağa üç kez gitmek vb. uygulamalara sıkça rastlanmaktadır.

Batıl inançların dışında bizzat İslâm inancında da üç sayısının tamamlayıcı, olgunlaştırıcı unsur olarak kullanıldığını ve ibadetin kabul edilirliliğinin üçlemeyle mümkünmüş izlenimi uyandırdığını görmekteyiz. Dinin hemen hemen birçok uygulamasında ibadetin tamamlanabilmesi için en az üç kere yapılması şartı vardır. “Allah’ın şartı üçtür/Qewlê Xwedê sisê ye” sözü Anadolu’da yaşayan Türk ve Kürtlerin ortak söylemi olup inancın tamamlanışında üçlemenin önemine yapılan bir vurgudur. Bazı ibadetlerde niyetler üç kez dile getirilir. Örneğin oruçta üç kere niyet getirilir. Abdest alınırken uzuvlara üç kere su dökülür. Boşanma şartının yerine gelmesi için üç talakla olması gerekir. Kürtler, bunun için “sê kevirê wê havêtin ya da sê telaqê bê fitî” sözünü kullanır. Genelde yeminler “vallahi, billahi, tallahi” şeklinde üçlü bir okumayla olur. Ramazan bayramında da üç sayısının tekrarlandığı görülür. Ramazan Bayramı üç gün süreyle kutlanır ve İslâm’da üç mübarek ay bulunmaktadır. (<https://t24.com.tr/k24/yazi/kenan-bozkurt-uclemeler,1042>)

Abdest alırken azaları bir defa yıkamak farz, iki veya üç defa yıkamak sünnettir. Gusûlde de durum aynıdır. Rükû sırasında en az üç defa "Sübhâne rabbiye -azim " denilmesi sünnettir.

“Qewlê nebî sê car e/Peygamberin sözü üç defadır” (Aslan, 1/372).

“Li ser avdestekê nesekinîn/Bir abdest üzere durmadılar” (Aslan, 1/442).

Namaz

İslam Dini'nin kelime-i şahadetten sonra, birinci şart, insanın düzenli bir şekilde Rabbi ile bağlantısını sağlayan namazdır. Namaz kelimesi, Farsçadan geçmiş olup Arapça karşılığı salat'hr. Kürtçe karşılığı ise “nimêj”dir. Tekbir ile başlayıp selam ile tamamlanan belirli hareket, okuma ve dualardan ibaret bedeni-ruhi bir ibadeti ifade eder. Namaz, İslam'ın beş şartından biri ve en önemlisidir. Namaz, İslam'ın şiarı, imanın alameti, ibadetlerin en üstünüdür. Namaz gözlerin nuru, kalbin huzuru, mü'minin miracıdır. Namazın hikmeti âlemleri yaratan Yüce Mevla'ya şükretmek, aczimizi, kulluğumuzu, O'na sunmaktır. İbadet, ruhun gıdasıdır. Gıdasını alamayan beden nasıl zayıflar, hastalanırsa gıdasını alamayan ruh da öyle zayıflar. (Acar, 2019, 116). Kürt atasözlerinde namaz kavramı çok geçmektedir.

Bir insanın zikri fikri ve meyli bir şeye ise kulağı onda olur. İbadetle hemhal olan insanın kulağı ezanda olur. Kötülüğü düşünen insanın kulağı da kötülükte olur. Bu anlamda şu söz söylenmiştir.

Kesê ku ne nimêjker be, guhêe wî ne li bangê ye/Namaz kılan kişinin kulağı ezanda olmaz.(Oncu, Gotinên Pêşiyân, 1/749).

Namaza çağırısı sembolize eden ezan ve kamet, müslümanların ibadet hayatında ayn bir önem taşımaktadır. Fıkhi bir terim olarak ezan, farz namazların vaktinin geldiğini, nasla belirlenen sözlerle ve özel şekilde mü'minlere yüksek sesle duyurmak demektir. Ezan okuyan kişiye müezzin denir. Farz namazlar için ezan okumak, bu namazların kılınacağını ilan edip bildirmek, Kur'an ve sünnetle sabittir. Ezanın sahih Olması İçin Gereken Şartlar

- 1- Ezan okuyacak kimsenin müslüman, erkek, akıllı, takva sahibi olması gerekir. Sarhoşun, delinin, buluş çağına ermemiş çocuğun okuyacağı ezanı iade etmek mendup veya vaciptir. Akıllı yerinde olan bir çocuğun ezan okuması da, bir rivayete göre mekruhtur. Kadınların, bunakların, cünüp olanların ezan okumaları veya kamet getirmeleri mekruhtur. Bunların kametleri değilse de, ezanları iade edilmelidir.
- 2- Ezan okuyan kimsenin abdestli olması gerekir; abdestsiz okunan ezan geçerli olmakla birlikte böyle yapmak mekruhtur.
- 3- Ezan okunurken araya başka işlerin ve başka sözlerin girmemesi gerekir. Bu atasözde ezanın şartlarını taşımayan bir uyarı mahiyetindedir.
Bibe dîk pêşê azân bide/Horoz ol. Sonra ezan oku. (Aslan, 1/60).

Bir kimse bir işi yapmak isterse engelleri bir şekilde aşar mutlaka bir gün o işi yapmayı başarır.

Ku ti limêjker bê rojê îna zafin/Eğer namaz kıldındansan Cuma günleri çoktur (Aslan, 1/399).

Takke veya sarıkla kılınan namazların fazileti daha çoktur. Dolayısıyla takke kavramı namazla ilgili bir kelimedir. Bu atasözde başlar çok olsun önemli olan o dur. Cematin çok olmasını kastetmektedir.

Bila serî hebin kum zehfin/Başlar çok olsun da takkelerin bulunması kolaydır. (Aslan, 1/96).

İmanın çeşitli görevleri vardır o görevler arsında esas teşkil eden görev ezanı okumasıdır. Ezanın imamın görevi olduğunu belirtmektedir.

Li mellê azan e/Ezan imamın görevidir. (Bir başka versiyonu "Ya mele bangdane" bk. Aslan, 1/445).

Nimeja deman deman, wahşe devê ceman/ara sıra kılınan namaz/nehirlerin yanındaki yırtıcı hayvan : (Aslan, 1/261).

Nimêj kir û terikand, goştê canê xu helikand/Namazı kılıp terk etti, bedeninden bir parçayı heder etti (Aslan, 2/260). Bu söz namazı kılıp ta sonra bırakanlara yapılan bir eleştiridir.

Bu sözler namazı kılıp ta sonra bırakanlara yapılan bir eleştiridir.

Resul-i Ekrem Efendimiz'in (s.a.v) "gözümün nuru" dediği namaz ibadeti, günlük hayatın etrafında örgülenmesi gereken bir ibadettir. Yirmi dört saatlik zamanın asgari beş noktasında Rabbimiz'in huzuruna çıkmakla insanın arındığı, kulluğunun farkına vardığı, Yaratan'ın sonsuz büyüklüğüne mukabil ne kadar değerli de olsa yaratıkların

faniliğini anladığı beden ve ruh ortaklığıyla eda edilen bir ameldir. (Yıldız, 125) Namazı terk etmek büyük günahlardandır. Meşhur fâkih İbn Hacer büyük günahları sıraladığı kitabında onu büyük günahlar arasında saymıştır.

Bilerek terk etmek derken iki mana anlaşılabilir:

- 1- Namaz kılmamının yanlışlığını ve günahını bilerek, lakin nefsine mağlub olduğu için kılmamaktır. Bu kimse, kılmasa da bunun üzüntüsünü vicdanında hisseder. Bunların hükmü günahkâr olmaktır.
- 2- Namaz kılmayı gereksiz veya yanlış görerek, hatta gericilik kabul ederek kılmamaktır. İşte bu sebeble namaz kılmamak ise küfürdür. Bu kimseler namaz kılmadıkları için vicdanlarında hiç biri üzüntü hissetmezler.

İşte bu ikinci grupta olanların küfre gireceğine dair Peygamber Efendimiz (asm)'dan pek çok ikazlar gelmiştir. Bu konudaki sahih rivayetlerden bazıları şöyledir:

- 1- "Namazı kasden terkedene, açıkça kafir olur." (Taberani)
- 2- "Kul ile küfür arasında namazı terketmek vardır." (Tirmizi)
- 3- "Kişi ile şirk ve küfür arasında namazı terk vardır." (Müslim) Ebû Dâvûd, Nesaî, Ahmed ve İbn Mâce'nin de çok az ifâde farkı ile aynı mealde rivayetleri vardır.
- 4- "Bizimle onlar arasında ayırıcı çizgi namazdır. Onu terkedene kafir olur." (Tirmizî ve Hâkim)
- 5- "Emânete riâyet etmeyen imanı, temizliğe riâyet etmeyen ve namazı olmayanın da dini yoktur. Namazın dindeki yeri, başın ceseddeki yeri gibidir." (Taberânî)
- 6- "Ashâb-ı Kiram, namazdan başka hiç bir amelin terkin küfür saymazlardı." (Tirmizî)
- 7- "Namazı kasden terkedene, Allahu Teâlâ amelini mahveder. Bu kimse tevbe edip Allah'a yönelinceye kadar Allahu Teâlâ onu himayesinden çıkarır." (İsfahânî)
- 8- "Sakin namazı kasden terketme, zira namazı kasden terkedenden, Allah'ın ve Resulünün zimmeti uzaklaşmış olur." (Ahmed b. Hanbel)

Nimêj e, xewleki dûr û dirêj e, her kes nikare bibeje: (Aslan, 2/260). Bu söz felsefi konuşmaların herkesin yapamayacağını göstermek için kullanılır. Derin anlamları ifade etmek içindir.

Nimêja ewilê wextê wek hekîmê ser textê. (Nimêja wext, padişahê ser text. Aslan, 2/260).

Namazlarımızı vaktinde ve kalbimizden yönelerek, sahih bir niyetle, başka bir ifade ile ne yaptığımızın farkına vararak kılmalıyız. Bir günün disipline edilmesi, hayatın tamamının disipline edilmesi anlamına gelir. Çünkü yeryüzünde yaşanan hayatın bütün günleri birbirinin aynısıdır. Bundan dolayı yüce Mevla yirmi dört saati altı noktadan bölmüş ve sabah ile öğle arası hariç her iki nokta arasına bir farz namaz koymuştur. Namazların ilk vaktinde ve cemaatle kılınmasını talep etmekle birlikte hayatın zorlukları ve kulların zayıflıkları gibi çeşitli hikmetlere binaen ikinci vaktin girişine kadar eda edilmesine imkân tanımıştır.

Böylece yüce Mevla kullarına zamanı, bir taraftan disiplinli bir şekilde kullanmalarını kazandırıyor, diğer taraftan sosyal hayatın zorlukları sonucu ortaya çıkabilecek aksaklıklar dolayısıyla namazın eda edilmesi için belirli bir vakte kadar esneklik tanıyor. Buradan, dünya hayatında hem disipline hem de esnek olmaya ihtiyaç olduğu anlaşılıyor. Disiplinin, hayatın normal akışı gereği belirli bir oranda esneklikle dengelenmesinin lüzumuna işaret ediliyor. (Yıldız, 166).

Nimjâ di axirî, xwedî di xesirî/Vaktin sonunda kılınan namazın sahibi zarardadır. (Aslan, 2/261).

Nimêja wî adete, ne ibadet e/Kıldığı namaz ibadet değil adettir. (Aslan, 2/260).

Nimêj kir û terikand, goştê canê xu helikand/Namazı kılıp terk etti, bedeninden bir parçayı heder etti (Aslan, 2/261).

Bu söz namazı kılıp ta sonra bırakanlara yapılan bir eleştiridir.

Wekta bu bihar nimêja feqiya man çar/Bahar ayı gelince talebelerin namazı dörde indi.

Medrese talebeleri genel olarak “feqî” olarak isimlendirilir. Medresede okurken yoğun bir ders programı uygulanır. Kış mevsiminde gece uykularını alır, yaz günlerinde öğle aralarında kaylule vaktinde yatarken bahar aylarında böyle bir imkâna sahip olmazlar. Dolayısıyla sabah namazını bazen kaçırma durumu olabilmektedir. Bu hususla ilgili söz konusu söz söylenmiştir:

Hêcet ne nimêjkerî, pêxwasbun e

Toplumda bir şeyi yerine getirmemek için çeşitli bahaneler uyduranlar vardır. Zeki ve akıllı olan bazıları ise onların bu bahanelerini hemen çürütürler. Bu atasözü ile ilgili şöyle bir hikâye anlatılır: Bir gün bir imam bir köye gelir. Baktı ki camiye gelen yok. Birkaç ay tek başına namaz kıldı. Anladı ki bu böyle olmaz. Camiye cemaat lazım. Bir gün köyün muhtarına şöyle dedi: Niye namaza gelmiyorsunuz? Muhtar dedi ki: Seyda! Siz diyorsunuz ki ayakkabınızı çıkarın. Onlar da ayakkabılarını çıkarmak istemedikleri için gelmek istemiyorlar. İmam şöyle bir düşündü. Eğer böyle giderse tek başına kılmaya devam edecek şöyle dedi: Muhtar! O köylülere söyle ayakkabıyla girsinler yeter ki camiye gelsinler. İmam ve muhtar birbirlerinden ayrıldıktan sonra Muhtar köylülere: Seydamız isteyen ayakkabısını çıkarmadan camiye gelsin dedi. Muhtarın bu konuşması üzerine köylüler ertesi gün ayakkabıyla camiye geldiler. Bir müddet böyle devam etti o sırada imam gitti yerine yeni bir imam geldi. Köylülerin ayakkabılarla camiye girdiklerini görünce kızdı ve muhtarı çağırarak şöyle dedi: “Allah’ın evine ayakkabıyla girmekten utanmıyor musunuz? Birkaç köylüyle beraber olan muhtar şöyle dedi: Önceki imamımız ayakkabılarla beraber gelebilirsiniz dedi. İmam oradan önceki imamın yanına gider ve ona şöyle der: Seyda sen köylülere ayakkabıyla camiye gelin demişsiniz. Ayakkabıyla camiye girilir mi böyle namaz kılınır mı? Seyda köylülerle olan meselesini anlattıktan sonra şöyle der: Biz onları ayakkabıyla camiye getirmeyi başardık, siz de ayakkabılarını çıkartmayı başarın. (Oncu, 1/744, 745).

Nimêja xwe li pey melayê jinbedew bike/Namazını eşi güzel olan imamın arkasında kıl. (Oncu, 1/744, 753).

Adil bir kimse imamlığa fasıktan daha layıktır. Daha doğru olan görüşe göre daha fakih olan kişi imamlığa, Kur'an'ı daha iyi okuyan ve daha vera [takva] sahibi kişiden daha layıktır. Daha fakih olan ve Kur'an'ı daha iyi bilen kişi, yaşı büyük olan ve soylu kimseden daha önce gelir. Şafii'nin yeni görüşüne göre yaşı büyük olan soylu olandan önce gelir. İki kişi bu açılardan eşitse elbise ve beden temizliği, ses güzelliği, uğraştığı sanatın güzelliği vb. hususlara bakılarak daha layık olan kişi belirlenir. Mülkiyet vb. yollarla [namaz kılınacak arazinin] menfaati üzerinde hak sahibi olan kişi imamlığa daha layıktır. Şayet bu kişi imamlığa ehil değilse, imamlığa geçecek kişiyi o belirler. Efendi, imamlık konusunda kendi mülkünde oturan köleden önceliklidir, ancak kendi mülkündeki mükatepten öncelikli değildir. Daha doğru olan görüşe göre evde kirayla

oturan, kiraya verenden, ariyet veren ariyet alandan daha önceliklidir. İdareci, kendi idari bölgesinde daha fakih olan veya namaz kılınan yere sahip olan kimseden daha fazla imamlığa layıktır. İki kişi yukarıda belirtilen açılardan eşitse elbise ve beden temizliği, ses güzelliği, uğraştığı sanatın güzelliği vb. hususlara bakılarak daha layık olan kişi belirlenir.

İki kişi, imamlığa öncelik hakkı kazanma konusundaki nitelikler bakımından eşit olursa elbise ve bedenin kirlilerden temizlenmesi, sesinin güzelliği, mesleğinin güzelliği. Yüz güzelliği, huy güzelliği, insanlar arasında tanınma gibi özellikler açısından tercih söz konusu olur. Çünkü bu özellikler insanların kalplerini imama yönlendirmeye ve cemaatin çoğalmasına sebep olur. Nevevî'nin sözünden bu sayılan şeyler arasındaki tertip [hiyerarşi] anlaşılmamaktadır. *Ravda*'da [tıpkı aslında olduğu gibi] Mütevellî'den nakledilen ve Rafiî'nin de *eş-Şerhu's-sağir*'de tek görüş olarak belirttiğine göre yani itimad edilen görüşe göre [sıralama şöyle olur] (Nevevî, Minhâc) Önce temizlik dikkate alınır, sonra ses güzelliği ve sonra görünüşünün güzel olması gelir.

Nevevî *Tahkik*'te "iki kişi imamlığa ait niteliklerde eşit olursa öncelik sırası şöyle olur:

- 1) Toplumda daha iyi anılan,
- 2) Sesi daha güzel olan,
- 3) Görüntüsü daha güzel olan,

4) Bu bakımlardan da eşitlerse ve imamlık yapmayı her ikisi de istiyorsa aralarında kura çekilir. Sanatının güzelliği ile kastedilen, faziletli kazanç yoluna sahip olmasıdır. (Şirbini, Müğni'l-muhtac,)

Cenaze

Fatiha li rihê wî di xwune/Ruhuna Fatiha okurlar. (Aslan, 1/361).

Bir kişi vefat ettiğinde İslam dinine göre ölen kişinin yakınlarına taziye de bulunmak dini bir vazifedir. Taziye, kişinin sabretmesi halinde ecir alacağını vaad etmek suretiyle sabırlı olmasını tavsiye de bulunması, onu sabırsızlık göstererek günaha girmekten sakındırması, ölünün bağışlanması için ve musibete uğrayanın da musibetinin giderilmesi için dua etmesidir. (Şirbini, 2/41). Ayrıca taziye, Müslüman toplumu içerisinde birlik ve dayanışmayı sağlayan önemli bir gelenektir. (Yaşar, 109-134, 131).

Kürtlerde vefat edenin taziyesinde gelen misafirlere yemek ikram edilir. Önceleri taziye yedi gün sürerdi. Son birkaç yıldır taziye süresi birçok yerde üç günle sınırlandırılmıştır. Taziye süresince ölünün yakınları taziye evinde gelen misafirleri karşılar ve taziyeleri kabul ederler. Taziyelerde sürekli bir imam bulunur. Ve gelenler adına dua yapar: "Allah senin ecrini büyük kılsın, seni güzelce teselli etsin ve ölünü bağışlasın." Sonra Fatiha okur. Yüzyıllardır bu şekilde devam etmektedir.

Taziyelerde okunan Fatiha ve benzeri sureler de okunan Kur'an'ın sevabının ölümlere faydalı olup olmayacağı hususu çerçevesinde değerlendirilmiş olup taziyelerde okunması, güzel bir uygulama kabul edilmiş ve şer'î açıdan herhangi bir sakıncası görülmemiştir. (Yaşar, 132).

Fitrê wî xweş kirin/Fitresini ödediler. (Aslan, 1/363).

Vefat eden kişinin kılmadığı veya kaçırdığı namazın, tutmadığı orucun ve yerine getirmedeği/getiremediği yeminin kefareti için iskât ifadesi kullanılmaktadır.⁰ Kürtçede buna aynı zamanda "fitre xweşkirin" de denilir.

Iskâtın verilmesi için bir-iki ton buğdayı hazır bulundurmak zor olduğundan bir torba buğday hazır bulundurulur. Köy imamı veya ehil olan bir kişi ölen kişinin velisinden vekâlet alır ve muhtaçlara veya onlara vekil olan kişiye hazır bulunan bir

torba buğday verir. Fakirlerin vekili de bu buğdayı imama hibe eder. Bu şekilde uygulama birkaç sefer tekrar edilir. Ayrıca bazı mevsimlerde iskata yetecek kadar buğday ellerinde mevcut olmayabilir. Ölen kişiyi iskatsız bırakmamak için yine bir torba buğday hazır bulundurulur ve bahsedilen şekilde devir yapılır. Daha sonra hasat döneminde belirlenen buğdayın kıymeti verilir ve en az on fakire dağıtılır.

Va ez, va kefene min/İşte ben! İşte kefenim. (Aslan, 1/366).

Mirin heq e, gor ferz e. (Aslan, 1/465).

Mirî bi xêr be, melle bi xwu tê ser. (Aslan, 1/466).

Hemî qubê sipî ne ziyaretin. (Aslan, 1/514).

Sonuç:

Bir dilin en zengin kalıplaşmış sözleri olan atasözleri günlük hayatta her gün duyulan ibretamiz sözlerin başında gelir. Atasözleri, tarih boyunca bir milletin gelenek ve görenekleriyle şekillenerek geçmişten babalarının, atalarının tecrübelerinden, deneyiminden geçerek günümüze kadar gelmiştir. Bir milletin geçmişinde biriken din, örf, âdet ve geleneğini yansıtır. Dolayısıyla atasözleri yaşatan toplumdur. Toplumun dilinde sürekli tekrarlanan atasözleri, öğütlerde, nasihatlerde çok kullanılmaktadır. Zira temelini din ve ahlaktan aldığı aşikârdır.

Çalışmamızda da görüldüğü üzere Kürt atasözlerinin ortaya çıkışında ayet, hadis ve fikhî unsurların büyük bir etkisi olmuştur. Bu durum her atasözünün ayet, hadis ve fikhî unsurlardan alındığı anlamına gelmemektedir. Zira milletler hayatla iç içe olduklarından dolayı dini kavramlarla sınırlı olmamakta birçok unsurdan etkilenerek atasözlerini ifade etmektedirler. Atasözleri kültür birikimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Her bir atasözü bireyin ve toplumun iyi veya kötü yönlerini gösterir. Ve her biri bir tecrübeye dayalıdır. Dolayısıyla Kürt atasözleri de kültürünün bir parçası olarak, insanların iyi veya kötü yönlerini aksettirmede bir yana rolünü üstlenmektedir.

İslam dinin temellerinden ayet ve hadisler başta olmak üzere fıkıh, kelim ve tasavvuf unsurları Müslüman olduktan sonra Kürtlerin İslam ile iç içe yaşamlarının bir göstergesidir. Bu nedenle dini unsurlarla birçok atasözü uygunluk arz etmektedir. Bu uygulugun ortaya çıkma gerekçeleri araştırılmaya açık bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmamızda birçok Kürtçe atasözünün gerek lafız gerek anlam itibariyle İslamî unsurlardan etkilenmiş olduğunu gördük. Dolayısıyla söz konusu dildeki atasözlerinin çoğu ayet, hadis ve diğer şer'î unsurlardan etkilenmiştir. Biz bu çalışmamızda fikhî unsurların atasözleri fikhî açıdan etkilediğini ortaya koyduğunu gördük. Ayrıca atasözlerinin fikhî ibadet, muamelat ve ukubat konularının her birinde mevcut olduğu sonucuna vardık.

Kaynakça:

Acar, Halil İbrahim, *İslam İbadet Esasları*, Emin Yayınları 2019.

Aslan, Vezir, *Gotinên Pêşîyan û Peyvê Mezinên I-II*, Basılmamış kitap.

Aslan, Mahsum, *Şâfîlerde Mezhep İçi İhtilaf: Heytemî ve Remlî Örneği*, İstanbul: Nizamiye-Akdemo Yayınları, 2022.

Buhârî, Muhammed b. İsmail (v. 256/870) *Sahîh I-IX*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsir en-Nâsir, Dâru't-Tavkî'n-Necât, Beyrut 1422.

Ebû Davûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (v. 275/888), *Sünen I-IV*, thk. Muhammed Muh'yiddîn Abdulhamîd, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut ty.

Freyer, Hans, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsüz, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2013.

Günay, Hacı Mehmet "Su", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (v. 273/886), *Sünen I-VI*, thk. Muhammed Fuad Abdilbaki, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kahire ty.

Kaplan, Mehmet, *Kültür ve Dil*, Dergah Yayınları, 1997).

Koca, Ferhat, "İbadet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999.

Omed Hussein Ali Ali, *Ciwankarî Dî Pend û Gotinên Pêşîyan de bî Mînakên 'Pendî Pêşînan' a Şêx Mihemedê Xal*, Van, YDE, 2017.

Öğüt, Salim, "Abdest", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul.

Öncü, Mehmet *Gotinên Pêşîyan*, Van: Sitav Yayınları, 2020.

Oy, Aydın, "Atasözü", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 1991.

Müslim, Ebu'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc en-Nîsâbûrî (v. 261/874), *Sahîh I-V*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1955.

Nevevî, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (v. 676/1277), *Minhâcû't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müftîn*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2005.

Vefik Paşa Ahmet, *Atalar Sözü (Müntehabat-ı Durub-ı Emsal)*, haz. Recep Duymaz, İstanbul, Gökkuş, 2007.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatîb (v. 977/1570), *Muğnî'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzî'l-Minhâc I-VI*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

Tigris, Amed, *Gotinên Peşîyan*, Bilzen: Rewşen, 2001.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (v. 279/892), *Sünen*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998.

Yaşar, Mehmet Aziz, *İslam Fıkhi Açısından Taziye Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme*, Artuklu Akademî, 2017/4 (2), 109-134.

Yıldız, Kemal. *Fıkhi'nin Aydınlığında İbadet ve Hayat*. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2008.

<https://t24.com.tr/k24/yazi/kenan-bozkurt-uclemeler,1042> erişim tarihi 27.02.2022

Hevbandoriya Ol û Çandê: Di Gotinên Pêşîyan yên Kurdî de Unsûrên Fiqhî

PUXTE:

Gotinên mezinan, mezinên gotinan e. Gotinên pêşîyan (Peyvên bâv û kalan) yên zimanekî, xemila() û xezîneya wî zimanî ne. Di heman demê de di çanda gelêrî û kevneşopîya wêjeya devkî de jî beşek girîng û rengîn e. Gotinên pêşîyan hem aforîzmayî ne, hem jî perwerdekar û dersdar in ku çî di zimanê devkî û çî jî di zimanê nivîskî de bin, ji pexşan û helbestan ve têne bikaranîn. Ev gotinên pêşîyan yan ji peyvên ku ji aqil û tecrubeyan hatine destxistin yan jî ji hêla mirovên xwedî hîkmet ve ji peyvên hîlbijartî ku hatine bikaranîn pêk tên. Lewre her gotinên pêşîyan ku tên gotin di asta şîretdanê, îbret û dersdayînê de ne. Herwiha, her yek ji van gotinan bêguman çîrokeke wî heye. Tevî ku di gelek zimanan de jî gotinên pêşîyan hevpar hebin, ji her yek miletekî re gotinên bi wan re têkildar û taybet jî hene. Di van miletan de ola ku ew pê dijin an jî erdnîgariya ku lê dijin, bûye sedema derketina van peyvên taybetmend. Di gotinên pêşîyan yên kurdan de, bi sedema ku di sala 17'an ya Hicrî de weke civakekê pêrgî dinê Îslamê bûne,

motîfên olî û exlaqî hene. Bi misilmanbûna kurdan re çandeke nû derketiye holê û bi dîne Îslamê re bi her aliyê jiyane ve, bi taybetî ji hêla nasnameya malbatê ve, şopên şerîeta Îslamê peyda bûye. Ev gotinên pêşyan metaforên em di normên fiqhê de jê behs dikin, ku hewceyî ravekirineke dirêj dikin, bi biwêjên kurt û bi kurtasî anîne zimên. Lewre dema em li gotinên pêşyan yên kurdî dinêrin, tê dîtin ku hin ji wan bi ronahiya Qur'an û Hedîsan hatine vegotin, hin ji wan jî bi ilm û hikmeta zanyaran hatine gotin û di wan de motîfên Kelam, Hedîs û Tesewûfê bi taybetî yên Fiqhê hene.

Ilmê fiqhê ji zayînê heta mirinê bi tevahî bi jiyana mirovan re mijûl dibe. Ew ji mijarên wek ibadet (paqijî, nimêj, rojî, zekat, hec û qurban), muâmelât (qanûna kirîn û firotinê, hiqûqa malbatê û qanûna mîrasê) û ukûbâtan (qanûna tawanan) pêk tê. Di sîstematîka fiqhê ya klasîk de ev rêzik bi vî awayî hatiye şopandin. Di gotinên pêşyan yên kurdî de mirov dikare bandora van hemû sernavan bibîne. Weke mînak em karin têkiliya gotina “Li ser dawa wî nimêj tê kirin.” ji gotinên pêşyan yên bi îbadetê re; gotina “jinek bi du mîrên nabe.” ji qanûna malbatê re; gotina “tilyâ şerîet jêke nêşe.” û ji qanûna tawanan re bikin.

Di vê xebatê de em ê rola pîvanên girêdayî bi hiqûqa Îslamê re di çêkirina gotinên pêşyan de ku beşek ji çanda kurdî ne, eşkere bikin. Her wiha dê li ser esasê gotinên pêşyan, bandora pîvan û motîfên fiqha Îslamê li ser nixxên çandî yên jiyane bê dîtin. Bi vekolîneke hûrgilî ya gotinên pêşyan, hêmanên fiqhê yên huqûqa Îslamê ku rasterast di çanda kurdî de di warê huqûqa malbatî, huqûqa darayî û huqûqa cezayî de, bi taybetî di warê îbadetê de, dê bêne tekez kirin. Gotinên pêşyan yên ku bibeşdarbûna Kurdan bi Îslamê re sentezek bi zanebûna fiqha Îslamê re çêkiribûn û bi vî rengî di jiyane de xuya kiribûn, bi zanistî hatin diyarkirin û nixxandin.

Peyvên Serekî: *Fiqh, îbadet, muâmelât, ukûbât, çand, gotinên pêşyan.*

Religion-Culture Interaction: Fiqh Elements in Kurdish Proverbs

Abstract:

The statements of the ancestors are the ancestors of the words. Language proverbs are the adornment and treasure of that language. It is also a significant and colourful part of folk culture and oral literature convention. Adages, which are wise, educational and instructive succinct words used in prose and verse both spoken and written language; Consist of words obtained by reason and experience or chosen among expressions used by wise people. Because every proverb that is said is either advice or an example of a lesson. Also, each one of them has a story. Although there are common adages in many languages, each nation has its own. The religion they belong to or the geography they live in has led to the emergence of these idiosyncratic words. In the adages of the Kurds, who encountered the religion of Islam in the 17th year of Hijri, there are religious and moral motives. With the conversion of the Kurds to Islam, a new culture has emerged and it is possible to see the traces of Islamic law related to every aspect of life, especially family identity, together with the religion of Islam. The aforementioned proverbs concisely expressed the norms of fiqh, which require an extended explanation with short expressions. Because, when we look at the

Kurdish proverbs, it is seen that some of them are expressed with the light of the Qur'an and hadith-i sharifs, some of them are said with the knowledge and wisdom of scholars, and there are motifs of kalam, hadith and mysticism, especially fiqh.

The science of fiqh, which deals with the whole of human life from birth to death, consists of subjects such as worship (prayer, fasting, zakat, haj and sacrifice), transactions (financial law, family law and inheritance law) and ukubat (criminal law). This order was followed in classical fiqh systematics. Since the purpose of the creation of man is worship, worship has been taken up first, then the treatment that concerns the individual and society, and then the subjects of ukubat are discussed. It is possible to see the influence of all these titles in Kurdish proverbs. For example, the phrase "praying on her skirt" consists of proverbs related to worship, "a woman cannot be married to two husbands" with family law, and the phrase "a finger cut by sharia does not hurt" consists of proverbs related to criminal law.

In this study, the role of norms related to Islamic law in the formation of adages, which are a part of Kurdish culture, is revealed. In addition, based on proverbs, the effect of Islamic law norms and motifs on cultural values related to life has been tried to be revealed. By subjecting proverbs to a careful examination, the fiqh elements of Islamic law, which are directly reflected in Kurdish culture in the field of family law, financial law and criminal law, especially in the field of worship, are emphasized. The proverbs that formed a synthesis with the knowledge of Islamic law with the entry of the Kurds to Islam and thus reflected in life were determined and evaluated scientifically.

Keywords: *Fiqh, worship, treatment, ukubat, culture, proverb.*